

“СОГУШТА ДУШМАН

ӨНДҮҮ БОЛГОНДОЙБУЗ”

КЫТАЙДЫН ШИНЖАҢДАГЫ МУСУЛМАНДАРДЫ МАССАЛЫК
КАМАП- КАРМООСУ, КЫЙНООСУ ЖАНА КУУГУНТУКТООСУ

AMNESTY
INTERNATIONAL

Эл аралык Мунапыс Уюму – бул 10 миллион адамдан турган дүйнөлүк кыймыл жана бардыгыбыз өз адам укуктарыбыздан пайдалана алуубуз үчүн, ар бир инсандагы адамкерчилик сезимин ойготуп, аларды өзгөрүүлөргө үгүттөйт.

Биздин көз карашыбыз – бийликтегилер берген убадаларын так аткарган, эл аралык мыйзамдарды сыйлаган жана жоопкерчиликтерин сезген дүйнөнү таануу.

Биз ар кандай өкмөттөн, саясий идеологиядан, экономикалык кызыкчылыктардан жана динден көз карандысыз болуп, негизинен мүчөлүккө катталгандар жана жеке кайрымдуулуктар тарабынан каржыланабыз.

Биз бардык жерде адамдар менен тилектештик жана сезимталдык менен иш алып баруу, биздин коомдорду жакшы жакка өзгөртө алат деп ишенебиз.

© Amnesty International 2021

Өзгөчө белгиленбеген башка учурда, бул документтин мазмуну Creative Commons (атрибуция, коммерциялык эмес, туунду эмес, эл аралык 4.0) лицензиясына ылайык лицензияланган.
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Көбүрөөк маалымат алуу үчүн биздин вебсайттын уруксааттар баракчасына кириңиз:
www.amnesty.org

Эгерде берилген материал Эл аралык Мунапыс Уюмунан (Amnesty International) башка автордун укуктун ээсине таандык болсо, анда бул материал Creative Commons лицензиясына кирбейт.

Алгач 2021-жылы Amnesty International Ltd тарабынан жарыкка чыкты; Питер Бененсон Хауз, Истон көчөсү, 1, Лондон WC1X 0DW, Улуу Британия

Иллюстрацияга шилтеме:
Кайтаруучулар Кытайдын Шинжаңдагы атайын кармоочу лагеринде түрмөдө отурган эркек кишилердин чоң тобун курчап алышты.

© Molly Crabapple

ИНДЕКС: ASA 17/4137/2021

ТҮП НУСКАСЫ: АНГЛИС ТИЛИНДЕ

amnesty.org

**AMNESTY
INTERNATIONAL**

“СОГУШТА ДУШМАН ӨНДҮҮ БОЛГОНДОЙБУЗ”

КЫТАЙДЫН ШИНЖАҢДАГЫ МУСУЛМАНДАРДЫ
МАССАЛЫК КАМАП-КАРМООСУ, КЫЙНООСУ
ЖАНА КУУГУНТУКТООСУ

КЫСКАЧА БАЯНДАМА

Кытай өкмөтү 2017-жылдан бери “терроризмге” каршы өнөктүктүн атын жамынып, Шинжаң-Уйгур автономдук аймагында жашаган мусулмандарга каршы массалык жана системалуу мыйзам бузууларды жүргүзүп келет. Өкмөттүн мындай өнөктүк иштери болжолдуу террордук коркунучка мыйзамдуу жооп кайтаруудан алыс болуп, Шинжаң калкынын атайын бөлүктөрүн динге жана этникалык негизде бутага алып, алардын исламдык диний ишенимдерин жана түрк мусулмандарынын этномаданий тажрыйбаларын түп-тамырынан бери жок кылуу үчүн ырайымсыз зордук-зомбулук жана коркутуп-үркүтүү аракеттерин жазап жатканын ачык айгинелейт. Өкмөт алардын ишенимдерин жана жөрөлгөлөрүн светтик мамлекеттин уруксааты менен кабыл алынган көз-караштар жана жүрүм-турумдар менен алмаштырууну, натыйжада бул этникалык топтордун мүчөлөрүн күч колдонуу менен ассимиляциялап, бир тектүү кытай улутунун бирдиктүү тилине, маданиятына жана Кытайдын Коммунисттик партиясына (ККП) чексиз берилгендикке ээ кылууну максаттайт.

Мындай саясий тарбия берүүгө жана мажбурлоо жолу менен маданий ассимиляцияга жетишүү үчүн, өкмөт өзүм билемдик менен массалык камакка алуу өнөктүгүн баштаган жана негизинен мусулман этникалык топторунан чыккан көптөгөн эркектер менен аялдар камакка алынган. Алардын арасында түрмөлөргө жөнөтүлгөн жүз миңдеген адамдар бар, ошондой эле дагы жүз миңдеген адамдар, балким 1 миллион же андан көбүн, өкмөттүн “тарбия берүү” же “билим берүү” борборлоруна жиберилгендер түзөт. Бул камакка алуучу жайлар, башка сөз менен кармоочу лагерлер деп кыйла так сүрөттөлгөн. Мындай атайын лагерлердеги камактагылар тынымсыз үгүт иштерине, физикалык жана психологиялык кыйноолорго жана башка катаал мамилелерге дуушар болушат.

Бул кармоочу лагерлер Шинжаңдагы улуттук азчылыктарды баш ийдирүүгө жана күч менен ассимиляциялоого багытталган чоң өнөктүктүн бир бөлүгү. Кытай өкмөтү бул багытта Шинжаңдагы мусулмандардын жүрүм-турумдарын катуу көзөмөлгө алып, аларды чектеген кошумча кеңири саясаттарды кабыл алды. Бул саясаттар көптөгөн адам укуктарын бузат, анын ичинде адамдын эркиндиги жана коопсуздугу; купуялуулугу; эркин жүрүүсү; көз карашын жана пикирин билдирүүсү; ойу, абийири, дини жана ишеними; маданий турмушка катышуусу; теңдик жана дискриминацияга кабылуу укуктары бар. Бул мыйзам бузуулар ушунчалык кеңири жана системалуу түрдө жазалгандыктан, алар азыр Шинжаңдагы мусулман этникалык азчылыктар басымдуулук кылган миллиондогон адамдардын күнүмдүк жашоосунун ажырагыс бөлүгү болуп калды.

Кытай өкмөтү Шинжаңдагы кырдаал боюнча туура маалыматтарды алууга каршы катуу чараларды көргөндүктөн, кармоочу лагерлери тууралуу ишенимдүү маалыматтарды табуу өзгөчө кыйынга турат. Эл аралык Мунапыс Уюму 2019-жылдын октябрынан 2021-жылдын май айына чейин мурдагы ондогон туткундар жана 2017-жылдан бери Шинжаңда жашаган башка тургундар менен маектешкен жана булардын көпчүлүгү башынан өткөргөндөрүн мурда коомчулукка жарыялашкан эмес. Мурдагы туткундардын көрсөтмөлөрү, кармоочу лагерлериндеги кырдаал боюнча 2017-жылдан бери чогултулган бардык коомдук көрсөтмөлөрдүн маанилүү бөлүгү болуп саналат.

Эл аралык Мунапыс Уюму топтогон далилдер, Кытай өкмөтү эң аз дегенде, адамзатка каршы төмөнкү кылмыштарды жазган деген тыянакты чыгарууга негиз берет: эл аралык укуктун негизги эрежелерин бузуу менен камакка алуу же башка катаал түрдө жеке эркиндигинен ажыратуу; кыйноо жана куугунтуктоо.

Эл аралык Мунапыс Уюму атайын лагерлерде камакка алынып, кийинчирээк бошотулган 55 адам менен маектешкен. Алардын бардыгы негиздүү мыйзам ченемдери боюнча кемчиликсиз жүрүм-туруму үчүн өзүм билемдик менен камакка алынган; башкача айтканда, эл аралык деңгээлде таанылган эч кандай кылмыш ишин жасашкан эмес. Ошондуктан, атайын лагерлердеги кармоо процесси Кытайдын жазык сот адилеттиги тутумунун же башка ички мыйзамдардын чегинен тышкары иштеп жаткандай көрүнөт. Өкмөттүк кагаздарда жана расмий өкүлдөрдүн билдирүүлөрү боюнча бул жерде кылмыш процессин колдонуу орунсуз, себеби лагерлердегилер ал жерлерде өз каалоолору менен жүрүшөт жана алар кылмышкерлер эмес. Бирок бул отчетто келтирилген көрсөтмөлөр жана башка далилдер көрсөткөндөй, атайын кармоочу лагерлерге баруу ыктыярдуу эмес жана лагерлердеги шарттар адамдын кадыр-баркына шек келтирүү болуп саналат.

Айман, массалык камакка алууга катышкан мамлекеттик кызматкер. Ал 2017-жылдын аягында полиция кантип адамдарды эскертүүсүз үйүнөн алып кеткенин, камакка алынган адамдардын үй-бүлө мүчөлөрү муну кандай кабыл алышканын жана бул процессте мамлекеттик кадрлардын ролу кандай болгонун Эл аралык Мунапыс Уюмуна айтып берди.

Мен ал жерде болгом... Полиция адамдарды үйүнөн колдорун артты көздөй кишендеп... алып кетип жатты, анын ичинде аялдар да бар болчу... жана барынын башына кара баштык кийгизишкен... Эч ким каршылык көрсөтө алган жок. Күтүүсүз эле үйүңүзгө полиция басып кирип, колуңузга кишен салып, башыңызга кара баштык кийгизип жатканын элестетип көрүңүз... Бул абдан кайгылуу болду. Муну көргөн соң мен ыйладым... Ошол түнү 60 киши кармалды... Бул болгону бир гана район боюнча, ал жерде көп адамдар кармалган. Күн сайын алар дагы көп адамдарды кармап жатышты.

Эл аралык Мунапыс Уюму менен маектешкен күбөлөрдүн айтымында, аларды кармоо үчүн келтирилген себептер көбүнчө конкреттүү иш-аракеттерге байланышкан эмес; тескерисинче, кармалган адамдар “шектүү”, же “ишенимсиз”, “террорист”, же болбосо “экстремист” катары шектелгендиги үчүн камакка алынган. Ал эми конкреттүү иш-аракеттер жөнүндө сөз болгондо, алар адатта бир нече кеңири категорияларга бөлүнгөн. Категориялардын бирине чет өлкөлөргө байланыштуу кылмыштар кирет. Мурунку камакка алынгандардын көпчүлүгү, чет өлкөдө жашагандыгы, саякаттап барганы, чет жерде окугандыгы, же чет өлкөлөрдөгү адамдар менен баарлашканы үчүн кармоочу лагерлерге жөнөтүлгөн. Ал тургай, көпчүлүгү чет өлкөлөрдө жашаган, саякаттаган, окуган же алар менен байланышы бар адамдар менен “байланышта” болгону үчүн камакка алынган. Дагы бир категорияга уруксаатсыз программалык тиркемелерди же санариптик байланыш технологиясын колдонууга тиешелүү кылмыштар үчүн кармалгандар кирет. Көптөгөн мурунку туткундар уюлдук телефондоруна тыюу салынган тиркемелерди жүктөп, же колдонгондору үчүн кармоочу лагерлерге жиберилген. Дагы бир жалпы категорияга динге байланыштуу бардык нерселер кирет. Буга байланыштуу мурун кармалгандар, диний ишенимдери же исламдык иш-аракеттерине байланыштуу себептерден улам лагерлерге жөнөтүлгөн; мечитте иштөө, намаз окуу, намаз окуучу килем же диний темада сүрөт же тасмаларды колдонуу.

Эл аралык Мунапыс Уюму топтогон маалыматтар, журналисттер жана башка уюмдар тарабынан чогултулган башка көрсөтмөлөр жана документалдык далилдер менен кошо

талданып, Шинжаңдагы азчылыктардын өкүлдөрү көп учурда “шериктештик күнөөсү” деп эсептелген натыйжалардын негизинде кармалгандыгын айгинелейт. Көпчүлүгү болбосо дагы көбү, эл аралык деңгээлде таанылган кандайдыр бир кылмыш иштери үчүн күнөөлүү болушпаса да, үй-бүлөсү, достору же жамааттын мүчөлөрү менен болгон мамилеси үчүн же болжолдуу шектенүүлөр менен камакка алынган.

Кармоочу лагерлериндеги бардык камактагылар тынымсыз тарбиялык маанидеги үгүт иштерине, физикалык жана психологиялык кыйноолорго, жана башка катаал мамилелерге дуушар болушкан. Лагердин босогосун аттаган учурдан баштап, туткундардын жашоосу адаттан тыш көзөмөлгө алынган. Алар жеке укуктарынан ажыратылып, жашоосундагы бардык жактар аларга буйрула баштаган. Ал эми лагердин жетекчилиги тарабынан белгиленген жүрүм-турумдардан четтеп кеткен туткундар, ал тургай бейкүнөө көрүнгөн учурда да, көбүнчө камералаштары менен кошо сөгүш алышып, дайыма физикалык жазага тартылып турушкан.

Кармалгандардын жеке өз жашоосу болгон эмес. Алар бардык учурда көзөмөлдө болчу, ал тургай тамак жегенде, уктаганда жана дааратканага барган учурда байкоого алынышкан. Алардын камактагы башка адамдар менен сүйлөшүүсүнө тыюу салынган. Кармалгандарга сүйлөө мүмкүнчүлүгү берилген учурда алардан мандарин кытай тилинде сүйлөө талап кылынган. Бирок көпчүлүгү, өзгөчө Шинжаңдагы айыл жерлеринен келгендер жана улгайгандар бул тилде сүйлөй же түшүнө алышкан эмес. Эгерде камактагылар мандарин тилинен башка тилде сүйлөшүсө, аларга физикалык түрдө жаза берилген.

Лагерлерде тамак-аш, суу, көнүгүү жасоо, ден соолукту кароо, санитардык жана гигиеналык шарттар жетишсиз болуп, таза аба жана табигый жарыкка муктаждыктар жаралган. Камактагылардын заара ушатуу жана заң чыгаруу жөндөмдүүлүгүнө карата кескин чектөөлөр коюлган. Бардык камактагылардан камералаштарына байкоо салуусу үчүн, ар бир түнү бир же эки сааттан иштөөсү талап кыланган. Мурунку туткундардын көбүнүн билдирүүсү боюнча алар кармоочу лагерлерге келген алгачкы күндөрү, жумаларча, айрым учурда айлар боюу эч нерсе жазабай, бирок көп учурда өтө ыңгайсыз абалда күн боюу тынч отурууга мажбурланышкан.

Лагерге келгенден кийин кандайдыр бир учурдан баштап, дээрлик бардык камактагылар жөнгө салуучу катаал сабактарды алышкан. Алардын кадимки графигине эртең мененки тамактан кийин үч-төрт сааттык сабактар киргизилген. Андан кийин камактагыларга түшкү тамактанууга жана кыска “эс алууга” убакыт берилип, бирок көп учурда аларга баштарын ылдый салып, парталарында ордуларынан жылбай тынч олтуруусу буйрулган. Түшкү тамактан кийин дагы үч же төрт сааттык сабак өткөрүлүп, андан кийин кечки тамак берилген. Андан соң бир нече саат түз олтуруп, же отургучка тизелеп олтуруп алып, күндүн материалын унчукпай “карап чыгуу”, же “тарбия берүүчү” видеолорду көрүү иштери тапшырылган. Калган дээрлик бардык убактарда камактагыларга сабак учурунда түптүз кароосу жана өз ара сүйлөшпөө эрежелери коюлган. Сабактарда көбүнчө ККПны жана Кытай Элдик Республикасын мактаган революциялык “кызыл” ырларды жаттатып, аларды кайталатып турушкан.

Лагерлерде камакка алынгандарга “тарбия берүүнүн” башаты кытай тилин үйрөтүү болгон. Мурун кармалгандардын көбүнүн айтымында, тил үйрөтүүгө кошумча, тарых, укук жана идеология сабактарынын айкалышы, же алар атап өткөндөй “саясий тарбия сабактары” да орун алган. Бул сабактар негизинен камактагыларга исламдын “жамандыктарын” мажбурлап үгүттөп, Кытайдын канчалык гүлдөгөн, кубаттуу жана “кайрымдуу” өлкө экенин жана ККП менен Си Цзиньпинди даңазалоого багытталган. Мурунку кармалгандардан Эруландын

Мунапыс Уюмуна айтымында, мындай саясий тарбия берүүчү сабактар, камактагылардын диндерин кармоого жана тутунушуна жол бербөө үчүн даярдалган.

Менин оюмча бул сабактардын максаты, биздин динди жок кылуу жана бизди ассимиляциялоо... Алардын айтканы боюнча биз “ас-саламу алейкум” дебешибиз керек, эгер бизден улутун ким деп сураса ‘кытай’ деп жооп бересиңер дейт... Алар бизге жума күнкү намазга барбайсыңар дешти... Силерге бул нерселерди берген Аллах эмес. Си Цзиньпин. Ошондуктан силер Аллахка эмес, Си Цзиньпинге рахмат айтып ыраазычылыгыңарды билдиресиңер, деди.

Камактагылар ар дайым үзгүлтүксүз суроо-сопкутка алынышкан. Алардан ошондой эле, тез-тезден “мойнуна алуу” же “өзүн-өзү сындoo” тил каттарын жазуулары талап кылынган. Кармалгандар “кылмыштарын” мойнуна алуудан тышкары, өзүн-өзү сындoo катында, эмне ката кетиргендигин жазуу жүзүндө түшүндүрүп, аларга берилген тарбиялык билимдер, туура эмес жолдогу каталарын сезүүгө түрткү болуп, алардын ой жүгүртүүлөрүн “өзгөртүп” жаткандыгы үчүн өкмөткө ыраазычылыгын билдирип, эски адаттарга кайтып барбоого убада берет.

Эл аралык Мунапыс Уюму маектешкен саясий лагерлердин ар бир мурунку туткуну, кармоо учурунда кыйноолорго же башка катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого (бул отчетто “кыйноо же башка катаал мамиле” деп аталат) дуушар болгонун билдирген. Кыйноолор жана башка катаал мамилелер кармоочу лагерлердеги жашоонун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Бул лагерлерде камакка алынгандар дуушар болгон кыйноолор жана башка катаал мамилелер эки чоң категорияга бөлүнөт.

Биринчи категорияга лагерлердеги күнүмдүк жашоонун кумулятивдик таасиринин натыйжасында камакка алынган бардык адамдар дуушар болгон физикалык, же физикалык эмес (б.а. психикалык же психологиялык) кыйноолор жана башка катаал мамилелер кирет. Ушул физикалык жана физикалык эмес чаралардын айкалышы, лагерлердеги көзөмөлдү жана жеке өз алдынчалуулукту толук жоготуу менен бирге, кыйноолорго же башка катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге чейин жетерлик психикалык жана физикалык азаптарды алып келиши мүмкүн.

Экинчи категорияга суракка алуу же өзгөчө топтогу камактагыларды туура эмес жүрүм-туруму үчүн жазалоо учурунда колдонулган физикалык кыйноолор жана башка катаал мамилелер да орун алган жазалар кирет. Суракка алуу же жазага тартуу учурунда колдонулган кыйноолорго уруп-сабоо, электр тогу, стресстик абал, чектөөлөрдү мыйзамсыз колдонуу (анын ичинде жолборстун же темир олтургучка камоо ыкмасы), уйкунун канбоосу, дубалга асуу, өтө суук температурага калтыруу жана бир кишилик камерага жалгыз камоо ыкмалары кирет. Суракка алуулар негизинен бир же бир нече саатка чейин созулган, ал эми жаза берүүлөр бир топ узунураак болгон.

Эл аралык Мунапыс Уюму кармоочу лагерлерде сурак учурунда же жазаланууда кыйноого алынган же башка катаал мамилеге дуушар болгон көптөгөн мурунку туткундар менен маектешти. Ошондой эле, мурдагы камалгандардын көпчүлүгү Мунапыс Уюмуна камактагы башкалар, адатта, алардын камералаштары сурак учурунда, же жазаланып кыйноолорго же башкача мамилелерге туш болушканын билдиргенин жана өздөрү айрымдарына күбө болушканын айтып беришкен.

Лагерлерде мурун калгандар, бул камакка алуучу жайлардын кызматкерлери жана иштегендери тарабынан аларга карата түзүлгөн мамиленин кеңири жана ырааттуу схемасын сүрөттөп беришти. Мындай мамиленин айрымдары Кытай күч түзүмдөрүнүн Шинжаңда жана Кытайдын башка бөлүктөрүндө ондогон жылдар боюу колдонуп келген кыйноолордун жана

башка катаал мамилелердин көрүнүштөрүн чагылдырат. Мансур аттуу фермер эки башка лагерде камакта отурганда, ал бир нече жолу кантип кыйноого алынганын Мунапыс Уюмуна айтып берди. Аны сурак учурунда жана бир нече жолу жазалоо ирээтинде кыйноого алышкан. Ал өзүнүн сурак отурумун төмөндөгүчө айтып берди:

Эки сакчы мени конуштан алып, башка бир бөлмөгө суракка алып барышты. Ичериде эки киши бар бекен... Алар менден Казакстанда эмне кылдын деп сурашты. 'Ал жерде намаз окудуңбу? Ата -энең эмне кылат?'... Мен болгону үй бүлөм менен калганымды, мал бакканымды, эч кандай мыйзамсыз ишке барбаганымды айттым... Алар мага мечит жана намаз окуу боюнча суроо беришти. Эгер мен аларга намаз окуйм деп айтсам, 20 же 25 жылга соттолуп кетээримди уккам. Ошондуктан эч качан намаз окуган эмесмин деп айттым. Муну укканда алар кабатыр болушту. Алар анан 'мал багып жүрүп мал болуп калыптырсын!' деп айтышты. Андан соң мени отургуч менен ал сынып калганча чабышты. Мен жерге кулап түштүм. Эсимди жоготуп койбойун дегем... Алар мени кайрадан отургучка отургузуп 'бул дагы эле өзгөрө элек экен, мунун лагерде көбүрөөк калышы керек' дешти.

Мунапыс Уюму кыйноонун натыйжасында кармоочу лагерде каза болгон бир учурду каттоого алды. Бул тууралуу Мунапыс Уюмуна Мади айтып берди. Ал чогуу жашаган камералашынын кыйноого алынганга күбө болгон жана кийинчирээк анын кыйноонун кесепетинен көз жумганын уккан. Мади конуштагы алар калган камеранын ортосуна коюлган жолборс олтургучу деп аталган атайын темир отургучка кыйнап отургузулганын айтты. Ал үч күн бою кыймылсыз байланган бойдон конушташтарынын көз алдында болгон жана алардын ага жардам берүүсүнө тыюу салынган.

Биз аны менен эки айдан ашык убакыт бирге жашадык... Аны атайын жолборс олтургучу деп аталган отургучка отургузуп коюшту. Ал бир сакчыны түртүп алганы үчүн ушинтип жазаланды окшойт. Сакчылар биздин конушка ал отургучту алып келишти... Эгерде биз ага жардам берсек бизге да ушундай ыкма колдонулаарын эскертишти... бул атайын темир отургуч болчу... Анын колдоруна кишен салып чынжырлап салышты. Буттарын да чынжырлап коюшкан. Анын денеси отургучтун артын көздөй тартылып байланган... Эки билегине жана эки бутуна кишен салынган. Адамды түз отургузуу үчүн, кабыргага резина нерсе жабыштырылган... Бир канча убакыттан кийин анын урук бездерин көрө баштадык. Ал отурган бойдон заара ушатып, заң чыгарып жатты. Ал үч түн бою отургучта байланган бойдон калды. Ал камерада чыгарылгандан кийин каза болуп калганын камерадагы башка адамдардан уктук.

Мунапыс Уюмуна маек бергендердин көпчүлүгү кармоочу лагерлерге тогуз айдан 18 айга чейин кармалгандарын айтышты. Кармалгандардын кандайча лагерлерден бошотулуп, качан үйлөрүнө кетүү процессин аныктоо, ал тургай камактагылардын өздөрүнө да жакшы түшүнүктүү эмес. Баштапкы камакка алуу жана кармоочу лагерлерине которуу процессиндегидей эле, бошотуу жараянынын көпчүлүгү, Кытайдын жазык сот адилеттиги системасынын же башка ички мыйзамдарынын чегинен тышкары жүргүзүлгөндөй көрүнөт. Мында ачык критерийлердин же юридикалык жардамдын жана коргоого алуунун таптакыр жоктугу байкалды. Мурунку камакта жаткандар бошотулганга чейин башынан кечирген бардык нерсе, адамдардын тагдырын чечүүнүн олуттуу талабы менен сот адилеттигин жана сот жараянын сыйлагандыгын көрсөткөн эмес. Камактыгылар бошотулгандан кийин эч ким менен айрыкча журналисттер жана чет элдик жарандар менен лагерде башынан өткөргөн окуялары жөнүндө сүйлөшүүгө тыюу салган документке кол коюуга аргасыз болушкан. Эгерде бошотулгандар бул тыюу салууну бузушса, үй бүлө мүчөлөрү менен бирге кайрадан камоого алынып, лагерлерге жөнөтүлө тургандары эскертилген.

Мурунку камакта жаткандар лагерлерден бошотулуп, үйлөрүнө жиберилгенден кийин да, адам укуктары, айрыкча эркин жүрүү укуктары боюнча дагы катаал чектөөлөргө туш болушкан. Бул чектөөлөр Шинжаңдагы бардык улуттук азчылыктарга багытталган басмырлоочу саясатка кошумчаланган. Мунапыс Уюмуна маек берген дээрлик бардык мурунку кармалгандар, бошотулгандан кийин да “тарбия алуусун” улантып, кытай тили жана саясий идеология сабактарына барууга мажбур болгондорун айтышкан. Ошондой эле, алар желек көтөрүү салтанаттарында “күнөөлөрүн” эл алдында “мойнуна алууга” аргасыз болушкан.

Мунапыс Уюму менен маектешкен бардык мурунку кармалгандар, алар электрондук жана жеке көз салууларга алынып, мамлекеттик кызматкерлер жана өкүлдөрүнүн туруктуу баа берүүсүнө дуушар болушкан. Дээрлик бардык мурун кармалгандардын айтымында, алар лагерлерден бошотулгандан кийин, мамлекеттик кызматкерлер же өкүлдөрдүн алардын үйүндө бир айда бир канча түнгө калуусу талап кылынган. Бошотулгандардан жок дегенде канча бир айга чейин айылдардан же шаарчалардан тышка чыгуусуна тыюу салынган. Эгерде аларга тышка чыгууга уруксаат берилсе, алгач тиешелүү бийлик өкүлдөрүнөн уруксаат баракчасын алуу талап кылынган.

Мунапыс Уюму лагерлерден завод / фабрикаларга иштөөгө жиберилген мурдагы кармалгандар менен да маектешти. Арзу бир лагерде алты ай калган, кийин аны башка лагерге которгонун Мунапыс Уюмуна айтып берди. Ал жерде аны фабрикага жиберүүгө даярдоо үчүн тигүүчүлүккө үйрөтүшкөн. Ал кийин мамлекеттик униформаларды тиккен бир фабрикада бир канча ай иштеп, ошол жерде жашаганга аргасыз болгон. Бул далилдер Шинжаң бийлигинин аймакта жашаган уйгурларды жана башка азчылык топтордун мүчөлөрүн ар кандай жумуштарда иштөөгө, айрым учурларда лагерлерде алынган “билимдин” кеңейтилиши катары мажбурлоо сыяктуу бир нече ыкмаларды көрсөтүп турат.

Айрым кармалгандардын айтымында, алар лагерлерден түрмөлөргө жөнөтүлгөн. Боштондукка чыгып үйүнө кетүү процесси сыяктуу эле, лагерде кармалгандардын кимисине түрмө жазасы берилгенин жакшылап түшүнүү кыйын. Ошондой эле, бошотуу процесси менен түрмөгө жиберүү процессинин кандай байланышы бар экени да түшүнүксүз. Айрыкча лагерлердеги түрмөлөргө өкүм чыгаруу процесси, лагерлердин сыртындагы расмий өкүм чыгаруу процесси менен кандайча бириктирилгени белгисиз.

Эл аралык Мунапыс Уюму лагерлерде түрмө жазасын алып, кийин абакка жиберилген эч ким менен маектеше алган жок. Бирок, Мунапыс Уюму түрмө жазасы берилип, кийинчерээк өкүмдөрү “кечирилген” лагердин мурдагы туткундары менен маектеше алды. Мунапыс Уюму менен маектешкен мурдагы туткундарынын айтымында, алар лагерде камоодо жүргөндө алардын классындагы бир же бир нече адамдар, адатта, белгиленген кылмыштын түрлөрүнөн алыс, күнүмдүк жүрүм-туруму үчүн түрмө жазасын алышкан. Мурдагы туткундардын көпчүлүгү лагерлерде түрмө жазасын алгандарды жакындан таанышчу.

Кытай өкмөтү негизинен этникалык мусулман топтордун бардык мүчөлөрүн, анын ичинде кармоочу лагерлерге же түрмөлөргө жиберилгендердин да, жүрүм-турумун кескин чектеген башка алыскы саясаттарды кабыл алды. Өкмөттүн үгүт өнөктүгүнүн ырайымсыз натыйжалуулугу жана эбегейсиз масштабы, өкмөттүн байкоо жүргүзүү технологиясын мурда болуп көрбөгөндөй колдонуусунан келип чыкты. Региондун калкынын көп бөлүгүн түзө билүү жөндөмү менен бирге, аны эркин ишке ашырууга жардам берүү мүмкүнчүлүгү пайда болду. Өкмөт улуттук азчылык топтордун жүрүм-турумун үзгүлтүксүз көзөмөлдөө жана баалоо үчүн иштелип чыккан дээрлик кутула алгыс жеке жана электрондук байкоо операцияларына ишеним арта баштады. Мында бардык жерде иштеген мамлекеттик кадрлар, коопсуздук күчтөрү жана көз карандысыз укуктук системага байкоо салгандар укуктарды бузган саясатты жүзөгө ашыруу үчүн бирдикте иш алып барышат.

Шинжаңда жашаган мусулмандар дүйнөдө эң жакындан көзөмөлгө алынган эл болуп саналат. Кытай өкмөтү бул топко кирген адамдардын жашоосу тууралуу укмуштай толук маалымат алуу үчүн эбегейсиз зор ресурстарды жумшады. Бул системалаштырылган массалык көзөмөлгө, адамдардын жеке турмушу менен эркин жүрүү укугуна, сөз эркиндигине шек келтирген саясаттын жана практиканын айкалышы аркылуу жетишилди. Шинжаңдын мурунку жашоочуларынын айтымында, көзөмөлдөө системасы кеңири түрдөгү агрессивдүү жеке жана электрондук мониторингди камтыйт:

- биометрикалык маалыматтарды чогултуу, анын ичинде көздүн чел кабыгын жана беттин түзүлүшүн сканерлөө;
- мамлекеттик кызматкерлер тарабынан агрессивдүү сурак алуулар;
- бардык жердеги коопсуздук кызматкерлери тарабынан үзгүлтүксүз тинтүүлөр жана сурактар;
- “коноктор” же атайын дайындалган мамлекеттик кызматкерлер менен кадрлардын улуттук азчылыктардын үйүндө алар менен бирге калуусу;
- жүзүн таануучу камераларды кошо алганда, бардык жерге коюлган байкоочу камералар желеси;
- “ыңгайлуу полиция станциялары” деп аталган өткөрүү пунктарынын кеңири желеси;
- адамдардын жеке байланыш каражаттарын жана каржылык тарыхын тоскоолдуксуз кароо.

Бул операциялар өкмөткө көптөгөн жеке маалыматтарды берүү менен бирге, бийликтерге Шинжаңдагы улуттук азчылыктардын байланыштарын, кыймылдарын, иш-аракеттерин жана жүрүм-турумун ар тараптуу көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет.

Шинжаңда жашаган мусулмандар эркин жүрө алышпайт. Өкмөт алардын Шинжаң ичинде жана Шинжаң менен Кытайдын ортосунда калган аймактарда жүрүүсүн чектеп турат. Өкмөт ошондой эле улуттук азчылык топтордун мүчөлөрүнүн, айрыкча уйгурлардын чет өлкөгө чыгуусун өтө татаалдаштырып салгандыктан көбүнчө өлкөдөн чыгып кетүү мүмкүн эмес. Шинжаңдагы бардык улуттук азчылык топтордун мүчөлөрү 2016 жана 2017-жылдары паспортторун өкмөткө өткөрүп берүүгө аргасыз болушкан. Аларды кайтарып алган адамдар аз эле.

Шинжаңдын мурунку жашоочуларынын айтымында, басып турууга киргизилген чектөөлөр дискриминациялык жол менен аткарылат. Маектешкендер, полиция көчөлөрдө бир гана улуттук азчылыктын өкүлдөрүн токтотуп, алардын өздүк документтерин текшерет. Күбөлөрдүн, анын ичинде мамлекеттик өткөрүү пунктунда иштеген бирөөнүн айтымында, Хань кытайларынын текшерүү пунктунан өтүү зарылдыгы таптакыр жок, же болбосо алардын денелери, же телефондору текшерилбейт жана суроо-сопкутсуз эле өтүп кетишет. Шинжаңга саякаттап барган Хань кытайлык Ин, мындай дискриминациялык көрүнүшкө күбө болгонун Мунапыс Уюмуна билдирди.

Көз салуучу жана байкоочу камералар дээрлик бардык жерде бар... Дискриминациялоо болсо айдан ачык. Мен поездге түшкөндө алар эч нерсени текшерешкен жок, бирок менин маңдайымда отурган уйгурлардын билеттерин жана телефондорун текшерип чыгышты... Мен вокзалда турганда, ал жерде коопсуздукту текшерүү үчүн эки линия бар экен. Бири уйгурларга, экинчиси жүздү таануусу жок металл детектору аркылуу өтүүчү Хань улутундагылар үчүн белгиленген. Уйгурлар турган линия өтө узун болчу... Чоң шаардагы туннелдин астынан мен жөн гана басып өтүп кеттим, бирок уйгурлар, улгайгандары да, метал детектердон толук текшерүүдөн өтүшү керек экен. Алар туннелдин эки тарабынан тең текшерүүдөн өтүп жатышты. Менин колумда чемодан бар болчу жана аны эч ким текшерген жок. Мен коопсуздук текшерүүчү эшиктен да өттүм, ал жерде да эч ким таякчасы менен текшербеди... Себеби мен Ханьмын жана текшерүүдөн өткөн жокмун... Мамлекеттик бир кызматкер менен сүйлөшкөнүмдө ал: ‘Уйгурларга башкача мамиле жасалышы керек себеби Хань террористтери жок’ деп айтты.

Шинжаңда жашаган мусулмандар өз динин кармана алышпайт. 2017- жылдан 2021- жылдын башына чейин Шинжаңда жашап, мурун кармалгандар жана башка адамдар да Эл аралык Мунапыс Уюмуна берген маегинде Ислам динин тутунууга өзгөчө кас болгон чөйрөнү айтып беришти. Бул адамдар Кытайды таштап кеткенге чейин эч кимиси диний жөрөлгөлөрүн жасоого батына алышкан эмес, себеби диний ишенимдерди кылуунун аягы камакка айланып, атайын лагерге жиберүү менен бүтөөрүн билишкен. Бул күбөлөрдүн айтымында, мусулмандар өз дини үчүн өтө маанилүү деп эсептеген көптөгөн жөрөлгөлөргө Шинжаңда азыркы күнгө чейин мыйзамдуу түрдө ачык-айкын тыюу салынган эмес, бирок иш жүзүндө тыюу бар. Мусулмандардын намаз окуусуна, мечитке баруусуна, динди окутуусуна, диний кийимдерди кийүүсүнө жана балдарына ислам динине тиешелүү ысымдарды берүүсүнө тоскоолдуктар коюлган. Үзгүлтүксүз жана реалдуу камакка алуу коркунучунун натыйжасында, Шинжаңдагы мусулмандар өз жүрүм-турумдарын ушунчалык деңгээлде өзгөрткөндүктөн, алар мындан ары диний жөрөлгөлөрүн ачык аткара албай калган.

Шинжаңдын мурунку көптөгөн тургундары Эл аралык Мунапыс Уюмуна, аларга үйлөрүндө кандайдыр бир диний артефакттарды же телефондоруна диний контекстерди, анын ичинде диний китептерди, тасмаларды же фотосүрөттөрдү сактоого тыюу салынганын айтышты. Аймактын бир катар мурунку жашоочулары дагы түрк мусулмандарынын маданияты менен байланышы бар ар кандай мазмундагы материалдарга, маданий китептерге жана артефакттарга иш жүзүндө тыюу салынганын белгилеп өтүштү. Бул тууралуу Айман, мамлекеттик жана полиция кызматкерлери кандай күч зордук менен мусулмандардын үйлөрүнө басып кирип, алардын бардык диний буюм тайымдарын кантип конфискациялап алгандарын Мунапыс Уюмуна айтып берди.

Жыйырмадай түтүн этникалык мусулмандар жашаган айылга бардык. Бизге динге тиешелүү бардык нерселерди алып кетүүгө буйрук берилип, аларга бул буюмдардын мыйзамсыз экенин көрсөтүү болду... Бул иштерди аткаруу учурунда керек болсо эшиктерин да каккан жокпуз... Эч уруксааты жок эле үйлөрүнө кирип бардык... Элдер ыйлап жатышты... Бардык чогулткандарыбызды полицияга өткөрүп бердик... Бизге ошондой эле, араб тилинде жазылган нерселерди дагы алып чыккыла деп айтылды.

Эл аралык Мунапыс Уюму топтогон жана башка ишенимдүү булактар тастыктаган далилдердин негизинде, Шинжаңдагы мусулмандар басымдуулук кылган улуттук азчылык өкүлдөрү эл аралык укуктарга ылайык, адамзатка каршы кылмыштардын бардык контексттик элементтерин камтыган кол салууга дуушар болушкан. Ошондуктан Мунапыс Уюму топтогон бул далилдер, Кытай мамлекетинин атынан иш алып барган мыйзам бузарлардын, Шинжаңдагы карапайым калкка олуттуу мыйзам бузуулардын тутумдаштырылган схемасынан турган пландуу, жамааттык, уюшкан жана кеңири системалуу чабуулун жасашкан деген тыянакка фактылык негиз берет. *Эл аралык Мунапыс Уюму чогулткан далилдер, Кытай өкмөтү, жок дегенде, адамзатка каршы төмөнкүдөй кылмыштарды жасаган деген тыянакты чыгарууга негиз берет: эл аралык укуктун негизги эрежелерин бузуу менен эркинен ажыратуу же башка олуттуу эркиндигинен ажыратуу; кыйноо жана куугунтуктоо.*

Кытай өкмөтүнүн, эгерде кармалгандарга каршы эл аралык деңгээлде белгиленген кылмыштарды жасагандыгы жөнүндө жетиштүү, ишенимдүү жана белгиленген далилдери болбосо, калган бардык кармоочу лагерлерди, Шинжаңдагы түрмөлөрдү тез арада жаап, бул кармоочу жайларда отурган адамдардын бардыгын бошотушу керек. Өкмөт ошондой эле уйгурлардын, казактардын жана мусулмандар басымдуулук кылган этникалык топтордун башка мүчөлөрүнүн адам укуктарын кабыл алгыс түрдө чектеген бардык мыйзамдарды жана

эрежелерди жокко чыгарышы же өзгөртүшү керек, анын ичинде Кытайдан эркин чыгып кетүү жана кайтып келүү, өз динин тандоо жана тутунуу укуктары камтылышы абзел.

Бул отчетто документтештирилген адамзатка каршы болжолдонгон кылмыштар жана башка адам укуктарын бузуулар боюнча көз карандысыз жана натыйжалуу иликтөө талап кылынат. Кылмыш жоопкерчилигине шектүү деп эсептелгендердин бардыгы адилеттүү соттук отурумдар аркылуу жоопко тартылышы керек. Тактап айтканда, БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши же БУУнун Башкы Ассамблеясы Шинжаңдагы мыйзам бузууларды жана башка олуттуу адам укуктарын чектөөлөрдү эл аралык мыйзам чегинде териштирүү жана жоопкерчиликти камсыз кылуу максатында көз карандысыз эл аралык механизмди түзүшү керек, анын ичинде кылмышка шектүүлөрдү аныктоосу шарт.

СУНУШТАР

КЫТАЙ ӨКМӨТҮНӨ:

- Кармоочу лагерлерде, камак жайларында жана Шинжаңдагы түрмөлөрдө камакта отурган бардык адамдарды, эгерде алардын эл аралык деңгээлде таанылган кылмыш жасагандыгы, белгилүү камак жайларына которулгандыгы жана эл аралык талаптарга ылайык адилеттүү сот ишин жүргүзгөндүгү жөнүндө жетиштүү деңгээлде ишенимдүү жана алгылыктуу далилдер болбосо, токтоосуз бошотуу.
- Бардык камактагыларга алардын кармалышын мыйзамдуу түрдө талашууга уруксат берүү.
- Лагерлерде, түрмөлөрдө жана башка камак жайларында камакка алынган адамдардын үй-бүлө мүчөлөрүнө, анын ичинде чет өлкөлөрдө жашагандарга, алардын эмне себептен камалганын түшүндүргөн справкаларды жана алардын үй-бүлө мүчөсүнүн ишине байланыштуу башка керектүү расмий документтерди берүү.
- Шинжаңдагы “кесиптик билим берүү”, “тарбия берүү аркылуу трансформациялоо” жана “де-экстремизациялоо” (б.а. кармоочу лагерлер) борборлорун жабуу.
- Эч кимдин өзүм билемдик менен камакка алынышына, мажбурланып жоголуп кетишине, кыйноолорго жана башка катаал мамилелерге дуушар болушуна чекит койу.
- Ушул лагерлерге алынып келинген же камакка алынган адамдардын баардыгы бошотулганга чейин тез аранын ичинде каалаган адвокаты менен иштешкенге уруксаат берилип, көз карандысыз медициналык персонал жана үй-бүлө мүчөлөрү менен жолугушун камсыздоо.
- Эгерде адам укуктары боюнча эл аралык мыйзамдарга ылайык атайын чектөөлөр коюлбаган болсо, Шинжаңдагы ар бир адамдын, үй-бүлө мүчөлөрү жана башкалар, анын ичинде башка өлкөлөрдө жашагандар менен эркин баарлашуусун камсыз кылуу.
- Уйгурлар, казактар жана башка мусулмандар басымдуулук кылган улуттук азчылыктардын адам укуктарын, анын ичинде Кытайдан ээн-эркин чыгып кетүү жана кайтып келүү укугун чектеген бардык мыйзамдарды жана эрежелерди жокко чыгаруу же толуктоо.
- Бардыгына, анын ичинде мусулмандарга жана башка диний же ишенимдеги жамааттардын мүчөлөрүнө, өз диндерин же ынанымдарын тандоого жана сактоого, ачык жана купуя түрдө ибадат кылууга, сыйынууга, окууга жана ачык көрсөтүүгө уруксат берүү.
- Улуттук коопсуздукту коргоо максатында иштелип чыккан же терроризмге каршы туруу максатында түзүлгөн мыйзамдык жоболорду так жана даана аныктоо, адам укуктары боюнча эл аралык мыйзамдарга жана стандарттарга шайкеш келишин камсыздоо.
- Шинжаңдагы уйгурларга, казактарга же башка мусулмандар басымдуулук кылган улуттук азчылыктарга карата эл аралык мыйзамдардагы кылмыштар жана башка адам укуктарын бузгандыгы үчүн кылмыш жоопкерчилигине шектелген ар бир адамга карата калыс, көз карандысыз, ыкчам, натыйжалуу жана ачык тергөө жүргүзүү. Кылмышка шектүү адамдардын өлүм жазасына тартылбай, адилеттүү сот процессинде каралышын камсыз кылуу.
- Бириккен Улуттар Уюмунун адам укуктары боюнча эксперттерине, адам укуктары боюнча көз карандысыз тергөөчүлөргө жана журналисттерге бүтүндөй Шинжаңга, анын ичинде кармоочу лагерлерлерге жана түрмөлөргө тоскоолдуксуз кирүүсүнө мүмкүнчүлүк жаратуу.

- Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын башкармалыгы, Атайын жол-жоболор жана БУУ баштаган башка тергөө иштери, же адам укуктарына көз карандысыз эл аралык мониторинг жана иликтөө механизмдери менен толук жана натыйжалуу кызматташуу.
- Эл аралык укук жана башка адам укуктары боюнча кылмыштардын курмандыктарынын үй-бүлөлөрү жана мурунку соттолгондорду эл аралык мыйзамдарга жана стандарттарга ылайык толук, натыйжалуу, гендердик-сезимтал жана трансформациялык репарациялар менен камсыз кылуу.
- Башка өлкөлөрдөн адамдарды Кытайга кайтарып бербөө принцибин бузуу менен кайтарууну талап кылууну токтотуу.
- Чет жакта жашаган жана Кытай менен байланышы бар уйгурларга, казактарга жана башка мусулмандар басымдуулук кылган улуттук азчылыктарга карата куугунтуктоонун жана коркутуунун бардык түрлөрүнө чекит коюу.

БУУНУН АДАМ УКУКТАРЫ БОЮНЧА КЕҢЕШИНЕ:

- Шинжаңдагы эл аралык мыйзамдардагы кылмыштарды жана башка адам укуктарын бузууларды териштирүү үчүн жоопкерчиликти камсыздоо максатында, анын ичинде кылмышка шектүү адамдарды аныктоо үчүн көз карандысыз эл аралык механизмди түзүү боюнча атайын чогулушту же шашылыш дебатты өткөрүп, резолюция кабыл алуу. Бул механизм төмөндөгүлөрдү камтышы керек:
  - адам укуктарынын бузулушун алдын алуу боюнча тыкыр көзөмөлдөө жүргүзүү, талдоо, отчет берүү жана сунуштарды киргизүү. Ошондой эле эл аралык укуктун ченемдериндеги кылмыштардын жана башка адам укуктарынын бузулушунун далилдерин чогултуу, консолидациялоо, сактоо жана талдоо боюнча күчү бар мандатка ээ болуу.
  - Келечекте тергөөчүлөр жана соттук механизмдер колдоно турган, эл аралык адилеттүүлүк стандарттарына жооп берген жана өлүм жазасын караштырбаган кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдерине ылайык иштерди жүргүзүү укугу бар мандатка ээ болуу;
  - көз карандысыз эл аралык эксперттер, анын ичинде эл аралык адам укуктары, эл аралык кылмыш-жаза мыйзамдары, коопсуздук күчтөрүнүн командалык түзүмдөрү, сексуалдык жана башка гендердик зордук-зомбулук, балдардын укуктары, ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын укуктары, видео жана сүрөттөрдү текшерүү, соттук-медициналык анализдөө боюнча кадрлар менен толуктоо;
  - өз ыйгарым укуктарын аткаруу үчүн жетиштүү ресурстарга, анын ичинде каржылык жана техникалык каражаттарга ээ болуу;
  - Адам укуктары боюнча кеңешке жана БУУнун Башкы Ассамблеясына үзгүлтүксүз жаңылыктарды жана кырдаал боюнча ар тараптуу отчет берип туруу менен катар, БУУнун Коопсуздук Кеңешине жана БУУнун башка тийиштүү мекемелерине кабарлап турууну талап кылуу.

БУУНУН КООПСУЗДУК КЕҢЕШИНЕ:

- Шинжаңдагы кырдаал боюнча туруктуу жана расмий ачык жолугушууларды өткөрүп, БУУнун тийиштүү түзүмдөрүнө, ошондой эле жарандык коомдун мүчөлөрүнө жана укук коргоочуларга Шинжаңдагы акыркы кырдаал жөнүндө БУУнун Коопсуздук Кеңешинин мүчөлөрүнө түздөн-түз маалымат берүү.
- Кытай бийлигине кырдаалды айыптап, кармоочу лагерлердин системасын жана уйгурлардын, казактардын жана башка мусулмандар басымдуулук кылган улуттук азчылыктардын укуктарын чектеген бардык мыйзамдарды, эрежелерди жана ага байланыштуу саясатты жана чараларды жоюуну талап кылган так резолюция кабыл алуу. Резолюция көз карандысыз адам укуктары боюнча тергөөчүлөрдүн Шинжаңга токтоосуз жана тоскоолдуксуз киришин талап кылуусу зарыл.

БУУНУН БАШКЫ АССАМБЛЕЯСЫНА:

- Эгерде БУУнун Коопсуздук Кеңеши атайын резолюция кабыл ала албаса, анда Шинжаңдагы адам укуктарынын абалы жөнүндө кеңири резолюция кабыл алып, анда Шинжаңдагы адам укуктарынын бузулушун айыптаган жана мындай мыйзам бузуулар үчүн атайын жоопкерчилик талап кылуу.
- Шинжаңдагы адам укуктарынын бузулушун иликтөө, далилдерди чогултуп аларды сактоо боюнча кылмыш ишин козгоого тергөө иштерин даярдоодо БУУнун механизмдин колдой тургандыгын билдирүү. Бул механизмди каржылык, техникалык жана башка колдоолор менен камсыз кылуу убадасын берүү. Эгерде БУУнун башка органдары мындай механизмди түзө албаса, анда Башкы Ассамблея буга чейин жасап келгендей, тез арада тергөө механизмдин түзүүгө өтүү.

БУУНУН БАШКЫ КАТЧЫСЫНА:

- Кытай бийлигине алардын уйгурларга, казактарга жана Шинжаңда басымдуу бөлүгүн этникалык мусулмандар түзгөн азчылыктарга кылган иш-аракеттеринин мыйзамсыз экенин билдирип, аларды дароо токтотууга чакыруу ачык жана айкын коомдук кайрылуу жөнөтүү.
- БУУнун бардык мекемелери жана органдары, анын ичинде Адам укуктары боюнча Жогорку комиссардын башкармалыгы, Кытайдагы кырдаалга байкоо жүргүзүп, отчет берүүдө өз ыйгарым укуктарын толук аткарып жаткандыктарын камсыз кылуу жана зарылчылык болгондо өз пикирин айтууга укуктуу экендигин билдирүү.

БУУНУН АДАМ УКУКТАРЫ БОЮНЧА ЖОГОРКУ КОМИССАРЫНА:

- Генералдык Ассамблеянын 48/141 резолюциясы менен берилген көз карандысыз мандатка ылайык, Шинжаңдагы кырдаалга аралыктан көзөмөлдөө жүргүзүп, ага баа берүү. Кырдаал боюнча жалпы коомчулукка маалымат берүү менен бирге кийинки кадамдар үчүн конкреттүү сунуштарды киргизүү.
- Адам укуктары боюнча Кеңештин 45/31 резолюциясына ылайык, кырдаал боюнча аталган кеңешке тез арада билдирүү. Анда Жогорку комиссардан “Адам укуктарын бузуу тобокелдигинин жогорулагандыгын көрсөткөн чукул кырдаалдагы адам укуктарын бузуунун мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө... адам укугу боюнча кеңештин мүчөлөрүнүн жана байкоочуларынын көңүлүнө кырдаалдын актуалдуулугун чагылдырган жол менен ... анын ичинде брифингдер аркылуу”, маалыматтарды алып келүүсүн талап кылуу.

БҮТКҮЛ ЭЛ АРАЛЫК КООМЧУЛУККА:

- Кытай бийлигинен эл аралык мыйзамдардагы жана башка адам укуктарын бузган кылмыштарды тезинен токтотууга чакыруу, адам укуктары боюнча көз карандысыз текшерүүчүлөргө Шинжаңга чектөөсүз кирүүгө мүмкүнчүлүк берүүсүн, Шинжаңдагы улуттук азчылыктарды басмырлоо жана куугунтуктоо тутумун жоюусу үчүн колдогу бардык эки тараптуу, көп тараптуу жана аймактык платформаларды, анын ичинде БУУнун мандаты барларды да колдонуу.
- Шинжаңдагы зордук-зомбулуктан жана куугунтуктоодон качкан адамдардын бардыгына Сиздин өлкөгө кечиктирбестен жана чектөөлөрсүз кирүүсүнө уруксаат берүү. Эгерде алар кааласа, адилеттүү жана натыйжалуу башпаанек процессине тез арада мүмкүнчүлүк алышын камсыздоо. Юридикалык консультацияларга кайрылуусуна жардам берүү, кайтып баргандан кийин туш боло турган адам укуктарын бузуу тобокелдиктерин ар тараптан баалоо, ар кандай алып салуу буйруктарын талашуу мүмкүнчүлүктөрүн түзүп берүү.
- Шинжаңдан келген бардык адамдарга, анын ичинде качкындарга жана башпаанек сурагандарга да карата, кайтарып бербөө принцибин катуу сактануу жана колдонуу. Кытайды көздөй түз же кыйыр түрдөгү бардык мажбурлап которууларды токтотуу жана адам укуктарын олуттуу бузуулар, анын ичинде кыйноолор, мыйзамсыз камакка алуу, күч менен жоголуу, адилеттүү сот укуктарынан одоно баш тартуу, системалуу дискриминациялоо же куугунтуктоо тобокелчилигине туш болгон кырдаалга эч ким күч менен кайтарылбашына кепилдик берүү.

**ЭЛ АРАЛЫК МУНАПЫС
УЮМУ - БУЛ АДАМ
УКУКТАРЫ ҮЧҮН ТҮЗҮЛГӨН
ДҮЙНӨЛҮК КЫЙМЫЛ.
КИМДИР БИРӨӨГӨ КАРАТА
АДИЛЕТСИЗДИК БОЛСО,
БУЛ БААРЫБЫЗ ҮЧҮН
МААНИЛҮҮ.**

БАЙЛАНЫШ ЖОЛДОРУ

info@amnesty.org

+44 (0)20 7413 5500

БААРЛАШУУГА КОШУЛУҢУЗ

www.facebook.com/AmnestyGlobal

@Amnesty

“СОГУШТА ДУШМАН

ӨНДҮҮ БОЛГОНДОЙБУЗ”

КЫТАЙДЫН ШИНЖАҢДАГЫ МУСУЛМАНДАРДЫ МАССАЛЫК КАМАП- КАРМООСУ, КЫЙНООСУ ЖАНА КУУГУНТУКТООСУ

Кытай өкмөтү 2017-жылдан бери “терроризмге” каршы өнөктүктүн атын жамынып, Шиңжаң-Уйгур автономдук аймагында (Синьцзян) жашаган мусулмандарга каршы массалык жана системалуу мыйзам бузууларды жүргүзүп келет. Өкмөттүн мындай өнөктүк иштери болжолдуу террордук коркунучка мыйзамдуу жооп кайтаруудан алыс болуп, Шинжаң калкынын атайын бөлүктөрүн динге жана этникалык негизде бутага алып, алардын исламдык диний ишенимдерин жана түрк мусулмандарынын этномаданий тажрыйбаларын түп-тамырынан бери жок кылуу үчүн ырайымсыз зордук-зомбулук жана коркутуп-үркүтүү аракеттерин жазап жатканын ачык айгинелейт.

Мындай саясий тарбия берүүгө жана мажбурланган маданий ассимиляцияга жетүү үчүн өкмөт өзүм билемдик менен массалык камакка алуу өнөктүгүн баштап, мусулмандар басымдуулук кылган улуттук азчылык өкүлдөрүнөн көп сандагы аялдар менен эркектер камакка алынган. Бул атайын кармоочу жайлар Шинжаңдагы улуттук азчылыктарды баш ийдирүүгө жана күч менен ассимиляциялоого багытталган чоң өнөктүктүн бир бөлүгү.

Отчеттун корутундулары жана тыянактары, Эл аралык Мунапыс Уюму тарабынан атайын кармоочу жайлардын же лагерлердин мурунку туткундары жана Шинжаңга 2017-жылдан кийин барган башка адамдардан топтолгон биринчи далилдерге, ошондой эле спутниктен алынган сүрөттөргө жана маалыматтарга анализ жүргүзүүгө негизделген. Мунапыс Уюму тарабынан топтолгон бул далилдер, Кытай өкмөтү эң аз дегенде, адамзатка каршы төмөнкү кылмыштарды жазаган деген тыянак чыгарууга негиз берет: эл аралык укуктун негизги эрежелерин бузуу менен камакка алуу же башка катаал түрдө жеке эркиндигинен ажыратуу; кыйноо жана куугунтуктоо.

Кытай өкмөтү калган бардык атайын лагерлерди тезинен жаап, ал жерлерде же башка камак жайларында, анын ичинде Шинжаңдагы түрмөлөрдө кармалып турган бардык адамдарды, эгерде алардын эл аралык деңгээлде таанылган кылмыш жасагандыгы боюнча жетиштүү, кескин жана алгылыктуу далилдери болбосо, аларды дароо бошотушу керек. Бул отчетто документтештирилген адамзатка каршы болжолдолгон кылмыштарга жана башка адам укуктарын бузууларга карата көз карандысыз жана натыйжалуу иликтөө талап кылынат. Кылмыш жоопкерчилигине шектүү деп табылгандардын бардыгы, адилеттүү түрдө соттук процесс аркылуу жоопко тартылышы шарт.

Индекс: ASA 17/4137/2021

Июнь-2021

[amnesty.org](https://www.amnesty.org)

AMNESTY
INTERNATIONAL

